

SZENT ISTVÁN ÉS A KORONÁZÁSI JELVÉNYEK

1. rész

Kevés olyan emlékünk maradt a múltból, amely az Árpád-házi királyokhoz köthető. Palotáik csekély maradványai vészelték át a századokat, és ritka véletlen, ha sírjuk, mint III. Béláé, érintetlen maradt¹. Aba Sámuelnek és Salamonnak a temetéshelye is bizonytalan, bár éppen az utóbbi királyunk az, akinek legalább a sírköve megmaradt (felirata ma a pulai múzeumban, az Isztrián látható²). Alig maradt olyan emlék, amelyik egy-egy királyunkhoz személy szerint lenne kapcsolható. A gyakran kiemelkedő művészeti emlékeknek – világi ereklyéknek – egy része külföldre került, de így legalább elkerülték a pusztulást. A honfoglalás kori aranyveretes, fejedelmi szablyát – talán Taksony fejedelemé volt – már Salamon király életében elajándékozták: ma a bécsi Burg kincstárában Nagy Károly-kard címmel látható. Szent István kétélű kardja valószínűleg a 13. század végén Prágába került. III. András miniatűr képekkel, gyöngyökkel és kövekkel díszes házi oltára ma a berni múzeum kincse. Az Árpád-ház drágaságaiból, kincstárából a koronázási jelvények kivételével, amelyeket különleges helyzetük miatt elkülönítve őriztek, itthon semmi nem maradt meg. A jelvények már ezért is megkülönböztetett figyelmet érdemelnek. A Szent Korona, vele a jogar, az országalma és a palást nemzeti ereklyék: történelmünk régi századainak fennmaradt tanúi. Méltán jelképezik az ezeréves magyar államiséget. A számtalan kalandot, veszélyt, romlást megélt, de a pusztu-

¹ III. Béla sírjának azonosítása sem biztos, mert Kálmán király is szóba jöhet: Tóth E.: *III. Béla vagy Kálmán? (A székesfehérvári királysír azonosításáról)*, Folia Arch. 2006, 141–161

² Felirata: *His requiescit illustrissimus Salomon rex Pannoniorum.*

lást mégis elkerülő Szent Korona mintegy az ország sorsát jelképezi akkor is, ha eredete és készítése körül bizonytalanság is van. A következőkben arra keresem a választ, hogy mi okozta ezt a bizonytalanságot, és van-e lehetőség biztosabb megoldást találni; jól tudva persze, hogy régmúltunk egyes homályos pontjaira konkrét adatok híján talán sohasem kapunk választ.

Valamikor az 1001. év folyamán az ország vezetői korábban soha nem látott eseményre készültek: Géza fia, István királlyá avatására. A szűkösen ránk maradt források csak a tényről, a koronázás megtörténtéről tudósítanak. Arról, hogy mikor, hol és hogyan történt az avatás, nem tudunk semmit. Korabeli írásban sem az idejét, sem a helyét nem jegyezték fel, nem is szólva magának az ünnepélyes szertartásnak a lefolyásáról. A későbbi koronázási időpontok ismeretében vélhető, hogy a szertartásra nagyobb egyházi ünnepen, de legalább vasárnap került sor. Az első koronázás a késő Árpád-kori hagyomány szerint a királyi székhelyen, Esztergomban történt³. Ekkor a Várhegy északi részén Szent István vértanú tiszteletére szentelt templom állt: a török korban elpusztult épület aligha volt tágasabb egy középkori falusi templomnál. Befogadóképessége korlátozott volt. Ha pedig a palota körtemplomában végezték a szertartást, akkor ott szinte csak a papi asszisztencia fért el.

Ne áltassuk magunkat azzal a feltételezéssel, hogy István koronázását a nép valamiféle országra szóló eseményként élte meg. István négy éve, Géza halála óta a hatalom egyedüli birtokosa volt. Úrként állt az ország élén, még ha volt is olyan országrész (Ajtony a Maros vidékén), amely uralmát megkérdőjelezte. A szertartás az alattvalók nagy részének aligha volt emlékezetes esemény, mert nem érezték a történetek jelentőségét. Az első koronázás elsősorban külpolitikai jelentőségű

³ Györffy Gy.: *István király és műve*. Budapest, 1977, 158. A koronázás helyéről, időpontjáról és egy sereg, ebben a tanulmányban csak érintett kérdéssről: a koronázási jelvényekről, a Szent Koronáról és Szent István koronázásáról, valamint a királyság alapításáról szóló monográfiában tárgyalom.

esemény, és az ország jövője szempontjából volt meghatározó fontosságú. István ezzel az aktussal megkérdőjelezhetetlenül az Isten kegyelméből uralkodó európai királyok első sorába lépett. Ugyanakkor a koronázás az országon belül is – minden későbbi örökösödési vita és nehézség ellenére – biztosította az uralkodási forma életképességét, az ország kormányozhatóságát. A koronázás huszonöt éves folyamatot zárt le, amelyet 973-ban Géza fejedelem indított el, amikor küldötteket menesztett a quedlinburgi II. Ottó császárhoz a birodalmi gyűlésre. A tizenkét tagú követség kedvező fogadtatásra talált a császárnál, noha húsz év sem múlt el a számunkra megalázó augsburgi vereség óta. A kapcsolatfelvétel nemcsak a nép kereszténnyé válását és az egyházszervezés megindulását segítette elő, hanem következménye, a koronázás tette lehetővé a beilleszkedést az európai népek közösségébe. Körülöttünk mindenhol keresztény népek éltek. A horvátok a 7. század óta keresztények, 670-ben alapították a spalatói érsekséget. A cseh fejedelmek 845/873 óta keresztények és 973-ban alapították a magdeburgi érsek alá rendelt prágai püspökséget, amely 1344-ben lett érsekség. A lengyel fejedelem 973-ban vette fel a kereszténységet, és Gnezno 1000-ben lett érsekség. Az oroszok 955-től lettek keresztények. A Bizánci Császárság pedig születésétől kezdve keresztény állam volt, a bolgár kán 865-ben tért meg.

Ha nem maradt is fenn részletes leírás az eseményről, István megkoronázása a kultúrájában egységesülő keresztény Európában történt. Abban az Európában, amely hitében – a mai, közkedvelt kifejezéssel élve – „globalizált” volt. Pontosabban jellemzi persze Európát a katolikus, az *egyetemes* szó használata. Az egységes, keresztény szertartásrend miatt következtetni lehet arra, hogy miként végezték István királlyá avatását. Mindenekelőtt pontosítani kell egy alapfogalmat, mert a *koronázás* szó nem adja vissza, sőt elfedi a szertartás lényegét. A koronázás jelentésváltozása és tartalmának pontosan ismerete a Szent Korona eredetét is homályban tartja,

nemcsak a korszak és a történelem után érdeklődők, hanem néha még a szakemberek előtt is. A koronázás megjelölést nevezhetnénk akár „szemantikai csapdának” is. A királlyá avatást a mindennapi szóhasználatban *koronázásnak* nevezzük, és gyakran így nevezték a múltban is. A megjelölés félrevezető és valójában a maga teljességében még a szertartás évszázadokkal későbbi menetét sem jellemzi. Magyarországon különösen nem, ahol 1916-ban az utolsó koronázás Bánffy Miklós gróf által nagyszerűen megvalósított világi rendezésben ment végbe, a cselekmény szakralitása azonban a korábbi évszázadok gyakorlata és szertartáskönyvei alapján történt. A magyar történetírók a koronázásra még a 18. században is az *inauguratio*, azaz a *felavatás*, és nem a koronázás szót használták⁴. Még kifejezőbb a szertartás francia elnevezése, ahol a koronázás szentségi jellegét hangsúlyozva, azt a *sacré* szóval jelölték. A királlyá avatást a középkori nyelvben is gyakran a cselekmények *egyik*, kétségkívül leglátványosabb elemével, a korona fejre tételével adták vissza. Ha szem elől tévesztjük: ez a szertartásnak csak az egyik, nem a legfontosabb része volt, akkor sem a királlyá avatás lényegét, sem az ott használt jelvények szerepét nem értjük meg.

A Karoling-uralkodók avatása óta alakult ki az a szertartásrend Európában, amelynek lényege: a jelöltet egyházi szertartás és mise keretében meghatározott imádságok és cselekmények során szentelik fel a királyi hatalom gyakorlására. A királykoronázás szertartása az egyházi terminológiát használva a szentelmények, ezen belül az áldások (*benedictiones*) közé tartozik. Jól ismerjük ugyan az ezredforduló koronázási szertartásait és későbbi hazai fejlődésüket, amelynek során a világi összetevők (koronázási eskü) hangsúlyosabbá váltak, de nehezen tudjuk függetleníteni magunkat attól a ténytől, hogy a királyavatást koronázásnak nevezzük. Azaz úgy tekintjük, mintha az avatás azonos volna a jelölt megkoroná-

⁴ Lásd például: Schmeizel, M.: *De insignibus vulgo clenodiis Regni Hungariae et ritu inaugurandi regem Hungariae schediasma historicum*. Jena, 1713.

zásával. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a koronának mint jelvénynek túlzott jelentőséget tulajdonítunk és vetítünk vissza a 11. századba. Ez azonban nem így volt. A királlyá avatás egyházi szertartás volt, amikor a jelöltnek az ország egyházi vezetője – Magyarországon az esztergomi érsek – átadta az uralkodói jelvényeket. Ezek közül a korona kétségtelenül a *legfontosabb* és leglátványosabb jelvény volt. A szertartás legfontosabb része azonban nem a korona fejre helyezése, hanem az avatandó szentelt olajjal történő felkenése. Mályusz Elemér megfogalmazásában: „A nálunk érvényesülő német koronázási *ordo* első és legfontosabb aktusa a királynak szentelt olajjal való felkenése, amivel az egyház hangsúlyozni kívánta, hogy az ő beleegyezése az alapfeltétel a királyi hatalom elnyeréséhez, mert csak azután következett a királyi jelvények átadása.”⁵ A jelölt a püspöki viselethez hasonló, új ruhát ölt. Amíg megalázkodva, karját széttárva, kereszt alakban a földön fekszik, a Mindenszentek litániáját énekelve kéri az Úristen pártfogását, majd a szertartást végző főpap – általában az ország metropolitája – a mellén, a karján és a vállán *krizmával* megkeni. Ezt követően meghatározott imák kíséretében adják át neki a hatalom jelvényeit: a gyűrűt, kardot, jogart, lándzsát, később az országalmát, fejére teszik a koronát, végül trónra ültetik⁶ (innen származik *Székesfehérvár* neve). A felkenés, amely Saul avatásának mintájára történt, jelentette a szertartás lényegi részét⁷. A cselekmény közben mondott imák, a jelvények esetleges különbözősége, az átadás sorrendje különféle szertartásrendeket, *ordókat* alakított ki. Hogy az Árpád-házi trónörökösöket milyen és

⁵ Mályusz E.: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971, 18.

⁶ A korábban kevés figyelmet kapott inthronizációról: Kubinyi A.: *A királyi trón a középkori Magyarországon*. In: *Koronák, koronázási jelvények*, szerk. Bende L.–Lőrinczy G., Ópusztaszer, 2001.

⁷ A királyok felkenéséről magyarul részletesen olvasható: M. Bloch: *A gyógyító királyok* című munkájában. Budapest, Osiris, 2005.

ugyanannak az ordónak a szövege alapján avatták-e királlyá, nem tudjuk⁸. Istvánt minden bizonnyal valamelyik birodalmi szertartáskönyv alapján kenték fel⁹.

Hogy a középkorban mennyire nem a korona feje tétele jelentette az avatás lényegét, azt az Ibér-félsziget királyságai és Lengyelország példája jól illusztrálja. A királyok felkenése a 7. században az Ibér-félszigeten a nyugati gót királyságban kezdődött, és a felkenést nem követte koronázás. A szokás a spanyol királyságok létrejötte után sem változott: a királyoknak nem volt koronájuk. A lengyelországi események közvetlenül érintik az első magyar királyavatást, mert egyidősek Szent Istvánnal. Figyelembevételük különösen fontos, mert segítenek megérteni Hartvik száz évvel későbbi elbeszélését a lengyel uralkodó helyett Istvánnak küldött koronáról. Az ezredfordulón III. Ottó császár (996–1002) uralkodott. A szász dinasztia és Lengyelország viszonyáról sokkal jobban vagyunk értesülve, mint a császárság és hazánk kapcsolatáról. Az előbbiről részletes leírások is maradtak, míg Magyarországon csak néhány tényből lehet a lengyeleknél szorosabb kapcsolatra következtetni. Amikor III. Ottó császár¹⁰ Gneznóba zarándokolt Szent Adalbert sírjához, találkozott Vitéz (Dicsőséges) Boleszláv lengyel fejedelemmel (992–1025). A császár a német hierarchia rosszállása ellenére hozzájárult az önálló egyházszervezet felállításához, a gneznói érsekség megalapításához. III. Ottó megkapta Boleszlávtól az általa különösen tisztelt, a magyar történelemből is jól ismert Szent Adalbert vértanú ereklyéjét, és e feletti örömeiben levette fejeről koronáját, és Boleszláv fejére

⁸ A magyar koronázásoknál használt szertartásrendről: Bartoniek E.: *A magyar királykoronázások története*, A Magyar Történelmi Társulat könyvei, s.a., reprint: Bp. 1939.; Fügedi E.: *A magyar király koronázásának rendje a középkorban*, Eszmetörténeti tanulmányok, 1984, 255–174.

⁹ Györffy György könyvében a mainzi ordo magyar fordítása olvasható: *István király élete és műve*, Budapest, 1977, 158.

¹⁰ Életéről magyarul: Ferdinándy M.: *III. Ottó. A szent császár*, Budapest, Balassi, 2000.

tette¹¹. A jelképes cselekedetet egyes történetírók hajlamosak a lengyel királyság megalapításának tekinteni. Ha valóban így lett volna, akkor Boleszláv később nem folyamodik a pápához a felkenés engedélyezéséért. Akkorra azonban III. Ottó már meghalt, a trónon unokatestvére, II. Henrik, István sógora ült, aki közel sem ápolt olyan baráti kapcsolatokat Boleszlávval. A császár a Lengyelországból Itáliába, a pápához igyekvő követeket elfogatta, és a király kérését nem engedte eljutni Rómába. Boleszláv néhány hónappal elhunyt előtt pápai engedély nélkül felkenette és megkoronáztatta magát. Az aktus következtében a lengyel fejedelem és utódai mégsem váltak királlyá. Fia és örököse, II. Mieszkó (1025–1034) lemondott a királyi címről, és a hatalom jelvényeit elküldte a császárnak. Az első lengyel királykoronázásra csak 1295-ben került sor!¹²

Hogy mennyire a felkenés volt a szertartás lényegi része, az látható abból, hogy a 11. században a felkenés szentségi jellege, mintegy a nyolcadik szentség, szóba jött. A felkenés jelentőségét a királyavatásban nem változtatják meg azok az adatok sem, amelyek uralkodói jelvények ajándékozásáról tudósítanak akár a 10–11. században, akár később. Elvileg persze nem zárható ki sem pápai, sem császári koronaküldés: ez azonban nem volt szükségszerű, és I. István esetében nincs nyoma a 11. századi forrásokban. Hogy a felkenés engedélyéhez a pápa csatolt-e ajándékot, esetleg koronát az avatandó

¹¹ *Nem méltó, hogy egy ilyen és ily nagy férfiút mint a főemberek egyikét fejedelemnek vagy comesnek nevezzük, hanem diadémmal övezve, a királyi hatalomba kell őt emelnünk És levéve birodalmi diadémját fejéről, barátságuk és szövetségük gyanánt Boleszló fejére helyezte...* – mondta III. Ottó: *A Gall Névtelen*, Anonymus Gallus teljes műve Bagi Dánielnek köszönhetően teljes terjedelmében olvasható magyarul: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei*, Budapest, Argumentum, 2007. 203. Nem tanulság nélküli az Árpád-házzal egyidős történeti munkát megismerni. Továbbá: Bagi D.: *Remény a királyságra*. A gneznói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán-kori magyar belpolitikával, *Századok*, 137, 2003, 349–380.

¹² Az első felkent és megkoronázott lengyel király majd 300 év múlva (1295. június 25.) Přemysl volt (1290–1296).

számára, amint azt 1075-ben a Zvonimir horvát király avatása esetében tette, másodlagos kérdés volt. A Szent István nagyobb legendájának a szerzője pontosan fogalmazott, amikor nem azt írja: mihelyt megérkezett a korona, István megkoronáztatott, hanem azt, hogy „Atyja halála után az ötödik évben... elhozták az apostoli áldás levelét... és szerencsésen megkoronáztatott”. A megfogalmazás a királyavatás szertartásának a lényegét, a pápai engedély tényét közli, ami azonban nem zárja ki a koronaküldés lehetőségét.

Legalábbis a 11. században nem a koronának volt elsősorban és kiemelten királyavató jellege, hanem a felkenésnek, az *unctiónak*, amelynek a végrehajtása csak akkorra vált az utódokra is legitimizáló hatásúvá, ha a végrehajtását a pápa engedélyezte. Ezért a királyavató jelvénynek a 12. század második felétől kialakult, az egyedüli és valódi koronázójelvény jellegét a 11. századra visszavetíteni nem lehet, és figyelembevétel a korona tárgytörténete vizsgálatánál alapvető.

Mit jelent ez a magyar királyavatás és a Szent Korona eredete viszonylatában? Krisztus földi helytartójától nem egy koronát kellett várni, hanem beleegyezést az egyházi szertartás lefolytatására, azaz a felkenés engedélyezését. Az avatáshoz nem a királyi hatalom külső jele, a korona, hanem a pápai beleegyezés volt fontos. I. István koronázásának egy ajándék korona nem volt szükségszerű velejárója, bárkitől érkezzen is. Egy uralkodó, ha koronára volt szüksége, olyan koronát készíttethetett magának, amelyet akart (triviálisan fogalmazva: hívatta az udvari ötvöst)... Az első királlyá avatás szertartásának a *sine qua non*ja a pápa beleegyezése volt a felkenés végrehajtására. Az engedély megadása egy személynek, de nem egyetlen alkalomra szólt, hanem a trónörökösökre is kiterjedt; azaz tulajdonképpen az ország kapta meg a királyavatás jogát. A kérést csak különleges esetben, például akkor, ha a király még életében akarta fiát megkoronázni, kellett megismételni, az előd halála után az örökösöt automatikusan fel lehetett kenni és meg lehetett koronázni. Ha azonban nem volt felkenve, akkor hi-

ába csináltatott magának koronát és más felségjelvényeket, attól a középkori Európában nem vált királlyá. Ezért vesztek értelmüket azok a hajdani és mai vélekedések, kérdések és viták, amelyek arról szóltak, hogy ki ajándékozta a Szent Koronát: a pápa-e vagy a császár? A korona eredete nem a Szent István-i királyság alapításának megítélésénél fontos, hanem a Szent Korona tárgytörténetéhez.

A középkori Európában az uralkodó felkenése nem volt „mindennapos”, megszokott cselekedet. A 11. században a császárt, az angol, spanyol és francia királyt, valamint az éppen akkor (III. Rudolf halálával 1032-ben) megszűnő burgundi királyság uralkodóját kenték fel és koronázták meg. Évszázadokkal később, amikor 1372-ben Jean Golein értekezést készített V. Károly francia király számára a királyok felkenéséről, feljegyezte, hogy melyik európai uralkodókat kenik fel¹³. Tudjuk, hogy a skót királyoknak a 15. században több évtized után teljesült csak a kérésük, és sikerült pápai engedélyt kapni a felkenés végrehajtására¹⁴. I. István felkenésével és a koronázással Magyarország nemcsak Európa vezető országai közé emelkedett, hanem úgyszólván egy szűk uralkodói elit tagja lett, akik közé sem a lengyel fejedelem, sem a cseh herceg, sem a dán és svéd király nem tartozott. 1000 körül, amikor II. Szilveszter volt a pápa, tanítványa és barátja, III. Ottó volt a császár. Ezért tagadhatatlan, hogy a pápa a császár tudta és beleegyezése nélkül, különösen egy, a császárság keleti határán alakuló ország esetében, aligha adott volna engedélyt a felkenésre.

Érdekes és kutatatandó feladat, hogy a császárság másik keleti szomszédja, Lengyelország, miért nem kapta meg a felkenés (koronázás) engedélyét? A kora középkorban a Szent Római Birodalom keleti határán két szomszédos ország osztozott: északon Lengyelország, délebbre Magyarország. Vajon

¹³ M. Bloch i. m. 379.

¹⁴ M. Bloch i. m. 366. Navarrában 1275-ben, Skóciában 1329-ben engedélyzte pápai bulla a felkenést.

miért részesült a két ország más-más elbánásban? A legdélebbi szomszédnak, Horvátországnak csak kis területen, az Isztriai-félszigetnél és attól északra volt közös határa a birodalommal. Amennyire jól adatoltak a lengyel események: Ottó barátkozása Boleszlávval, gneznói találkozásuk, különös hogy mennyire visszhang nélkül maradt a forrásokban István koronázása és egyáltalában a császárság és Magyarország kapcsolata. István felkenésének engedélyezése II. Szilveszter¹⁵ és III. Ottó császár baráti kapcsolatának, együttműködésüknek a következménye. Erről tanúskodnak Merseburgi Thietmar sokat tárgyalt sorai: Vajk/István, a császár kegyéből és biztatására (*gratia et hortatu imperatoris*) nyerte a koronát és benedictiót. Céljaik megvalósításában a császárral együttműködő pápa csak megegyezéssel adhatott engedélyt István felkenésére. A császár küldhette koronát is, de a benedictiót csak a pápa engedélyezhette. A szász dinasztia és III. Ottó Magyarországot minden bizonynyal be akarta kapcsolni abba a keresztény közösségbe, amelynek vezetője a császár volt. Ennek jegyében értelmezhető István házassága Gizella hercegnővel, amit szokásos középkori családi kapcsolatnak is tarthatnánk. István azonban a császári család hercegnőjét kapta feleségül. A szász és az őket követő száli frank dinasztia uralkodói pedig csak igen ritkán adták külföldihez (legfeljebb a francia királyhoz) feleségül a herceglányokat¹⁶. Apácafejedeleme-asszonyok lettek a dinasztia által alapított valamelyik birodalmi apátságban: Quedlinburgban,

¹⁵ A pápáról magyarul: Riché, P.: *II. Szilveszter, az ezredik év pápája*. Budapest, 1999.

¹⁶ A császárságon kívül Liudolf szász őrgróf leánya, Liutgarde II. Lajos francia király felesége lett, I. Ottó császár leánytestvérének, Gebergának a második férje, IV. Lajos nyugati frank király. A száli frank dinasztiából: II. Konrád leánya Matild I. Henrik francia király, III. Henrik császár leánya, Judith Salamon magyar király felesége volt. Jellemző, hogy a Gall Névtelen (c. 17., Bagi i. m. 128.) II. Mieszko lengyel fejedelem feleségéről, Richezáról azt írta, hogy III. Ottó császár húga volt, holott a nagymama volt a császár húga, akinek a férje Ezzo lotharingiai palotagróf volt.

Gandersheimben. A császári család házassági gyakorlatától távol áll, hogy egy éppen csak és bizonytalanul keresztény nép frissen megkeresztelt vezetőjéhez császári herceglányt adjanak feleségül. Ezért István és Gizella házasságának igen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Mintegy jelezte a királlyá avatás lehetőségét. Az ok kézenfekvő: III. Ottó Magyarországot a megálmodott keresztény birodalom fontos tagjának tekintette.

Ahogy máshol, úgy Magyarországon is a felkenést és a koronázást az ország primása, az esztergomi érsek végezte. A középkori Európában az az ország számított valóban függetlennek, amelynek önálló egyházszervezete, azaz metropolitája volt az alárendelt püspökségekkel. Amelyik országnak nem volt önálló egyházszervezete, hanem püspökségei egy másik ország metropolisza alá tartoztak, ott nem volt olyan egyházi vezető, aki a felkenést végrehajthatta volna. Ezért szükség-szerű volt, hogy Magyarországon a királyavatás végrehajtása előtt, érsekséggel az élen önálló egyházszervezet létrejöjjön.

Az események időrendje a következőképpen alakult, függetlenül attól, hogy az egyes lépcsőkről maradt-e forrásadat:

– II. Szilveszter pápa bullája az esztergomi érseki szék alapításáról. Valószínűleg ugyanebben az oklevélben nevezték ki az érseket.

– A jelölt felszentelése három püspök által, és beiktatása az érseki székbe.

– II. Szilveszter bullája István királlyá avatásának az engedélyezéséről.

– István felkenése és koronázása több püspök segítségével.

Az első esztergomi érsek felszentelése – mivel az apostoli jogfolytonosság biztosítása miatt a szertartást három püspök kellett, hogy végezze¹⁷ – 1000 körül Magyarorszá-

¹⁷ Összefoglalóan: Szuromi Sz. A.: *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok a Dionysio-Hadriana gyűjteményben*, Kánonjog 2, 2000, 88., Uő. *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi sajátosságai a Decretales Pseudo-Isidorianae-ben*, Kánonjog 5, 2002, 51.

gon nem volt könnyen végrehajtható. Ugyanez mondható el a királyavatásról is: az érsek mellett szükséges volt két vagy három püspök segédlete. Nem tudjuk, hogy mikor végezték el István avatását. Győrffy György az 1001. év január 1-jére gondolt. A szertartás mindenesetre nem történhetett meg a független magyar egyházszervezet felállítását megelőzően. Tudjuk, hogy az 1001. év április 4-én Asztrik érsek Ravennában tartózkodott, ahol zsinatot tartottak a pápa vezetésével¹⁸. Talán ekkor adták át Asztriknak a királyavatási bullát¹⁹. Ha ekkor mégis az esztergomi érsekséget, tehát a független magyar egyházat alapították, akkor a felkenést egy későbbi követjárás során engedélyezte a pápa, aminek nem maradt írásos nyoma. Az is lehet, hogy 1001 áprilisában mindkét bulla kiadásra került. Először az érseket szentelték fel és iktatták be, ezután történt a királyavatás. A magyar követjárás mindenesetre emlékezetes lehetett Ravennában, mert ehhez az eseményhez kapcsolható az egyik ravennai templom, *San Lorenzo in Pannonia* 11–12. századi elnevezése.

Milyen jelvényeket adtak át Istvánnak, nem tudjuk. A szokásnak megfelelően minden bizonnyal jogart, kardot, gyűrűt, lándzsát, a fejére pedig koronát tettek. Országalma ekkor még nem volt a jelvények között. Ez a jelvény csak ábrázolásokon jelenik meg, mert az első, valódi globust II. Henrik kapta a pápától császárrá koronázása alkalmával (1014), és a clunyi monostornak ajándékozta. Ám azt, hogy ez a korona (és a többi jelvény) milyen volt és hol készült, nem tudjuk.

A leírtakban igyekeztem azt az eszmei-vallási hátteret vázolni, amelyben a szertartás végbement, a koronát készítették, és ahol a tárgy ikonográfiája és szimbolikája kereshe-

¹⁸ *Diplomata Hungariae Antiquissima*, Budapest 1992, I. Nr. 3.

¹⁹ Győrffy György a ravennai tartózkodáshoz az esztergomi szék érseki rangra emelését köti. Ebben az esetben azonban megelőzően a királykoronázást nem hajthatták végre. A magyar követség ravennai tartózkodásához lásd: Tóth E.: *Pannonia Ravennában*. Ünnepi tanulmányok Horváth István hetvenedik születésnapjára. Megjelenés alatt.

A SANS SOUCI KERT EMLÉKÉRE FELÁLLÍTOTT OBELISZK 1955-BEN
(Archív felvétel)

tő. A középkori európai koronák a keresztény királyságok felségjelvényei. A Szent Korona ikonográfiája és szimbólumvilága a tárgy jellegének és használatának megfelelően a keresztény vallásos gondolatvilágban kereshető és ott található meg. Ha a koronán rejtett tartalmat, ikonográfiai mondanivalót keresünk, azt a keresztény vallásos kultúrában találjuk meg. Zománcképei a mennyei hierarchiát, a szentek közösségét jelenítik meg, a 72 igazgyöngy Krisztus tanítványait jelképezi. A piros almandinkövek és a fehér gyöngyök az uralkodócsalád, az Árpádok színei. A Szent Korona nem „pogány” jelvény, hanem mint Szent István-ereklye mondhatni liturgikus tárgy volt az Árpád-korban. A jelképrendszerében ezért nem lehet olyan vélt vagy valós ismeret- és tudásanyagot keresni, amely idegen a koronától és a középkori gondolkodástól. Mai természettudományos ismereteinket hiábavaló keresni egy olyan tárgyon, ami nem ilyen célra készült. A Szent Korona formája emlékeztethet ugyan például a sámánkoronákra, de akik ilyen hasonlóságra gondolnak, azok vegyék figyelembe: az ember fejének átmerője a kört közelíti, és lefedni csak félgömb vagy kúp alakú tárggyal lehet. Formai hasonlóság két tárgy között nem jelent szükségszerűen tartalmi-rokoni kapcsolatot.

A korona nem lesz sem szentebb, sem magasztosabb, sem teljesebb jelentéshordozó akkor, ha a történetét soha nem volt mesebeli távlatokkal és eseményekkel próbálják kiszélesíteni, és olyan koholt összefüggésbe hozzák történeti személyekkel, amelyek hitelessége – szépítő kifejezéssel élve – leginkább a divatos áltörténeti fantasy-filmekre emlékeztet. A Szent Korona nem mérce, nem az agyműködéssel kapcsolatos eszköz, nem csillagászati mérőeszköz vagy éppen az ország sorsát irányító ketyegő műszer, sem nem sámánsüveg. Akkor sem, ha a koronát megfosztjuk a rászerelt, 11. században készült képektől, mert akkor felségjelvényként értelmetlenné válik. A Szent Korona a *keresztény királyavatásnál használt felségjelvény*, amely rendeltetésének megfelelően

magán viseli készítése korának vallásos hitét. És nem más! A koronát és ábrázolásait ezzel a szellemi háttérrel lehet sikerrel értelmezni. Ezoterikus, misztikus, pogánykodó és ki tudja, milyen vélekedésekkel tulajdonképpen magát a Szent Koronát teszik nevetségessé. Ne felejtjük el: a történelem, a művészettörténet, a régészet ugyanolyan szaktudomány, mint a matematika, a fizika, az orvostudomány vagy a jogtudomány. Hogy valaki eredményesen művelhesse, annak meg kell szerezni a hozzá tartozó ismeretanyagot, meg kell értenie, és hogy eredményesen használni tudja, ismernie kell a szakterület módszereit. Mindenekelőtt ismernie kell a forrásokat, amelyek java része ma már magyar nyelven is olvasható. Nem arról van szó, hogy az „akadémikus tudás” valamiféle konzervatív, fejlődésképtelen, az újdonságokat el nem ismerő doktrína lenne. De igenis jelenti azt, hogy ellenáll minden olyan törekvésnek, amely képzelgések, roppant korlátozott tárgyi ismeretek alapján, igazolatlan előfeltevésekből kiindulva alkalmatlan eljárásokkal és módszerekkel, és véleményüknek élesen ellentmondó tények figyelmen kívül hagyásával konstruál történelmet vagy tárgytörténetet. Megtévesztő lehet, hogy a természettudományokkal ellentétben a humán tudományok sokkal inkább közérthetőnek tűnnek. Következtetéseikre egyébként sem a matematikai egyenletek, hanem a logika szabályai érvényesek. Ráadásul: ha egy orvos vagy egy mérnök hibázik, annak általában látható és botrányos következményei lehetnek. Nem így, ha valaki hiányos, téves vagy még rosszabb esetben szándékosan összeválogatott ismeretekkel kísérel meg történeti következtetésekre jutni. Heribert Illig „elsikkasztott majd két évszázadának” blöffje ugyan lefutott, de könyve ma is megtévesztheti a gyanútlan és tájékozatlan olvasót. Sorra láthatóak szenzációhajhász filmek, amelyek annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a múlt eseményei ma sem hagyják közömbösen, sőt érdeklik az embereket. A történelem iránti érdeklődés nem szűnt meg. Azok a filmek azonban, amelyek például a Grál-legenda nyomán

történeti, régészeti valóságot keresnek és vélnek találni, vagy a Fülöp Ágost francia király pénzszerzési akciója ellenére a templomos lovagok elrejtett kincseit keresik, és a kínpadon kiszedett vallomások nyomán realistának feltüntetett történeteket konstruálnak – a sort folytatni lehetne –, nem egyebek a tudományosság álarcába bújtatott megtévesztéseknél.

Bármennyire a jó szándék vezeti is az „amatőr” koronakutatókat, munkáikat minősítve olyan kérdésekre kell választ adni, mint a tudomány és áltudomány, a dilettantizmus és sarlatánság. Lehet-e dilettáns módon történelmet, régészetet, művészettörténetet művelni? Lehettek hajdan műkedvelő amatőr képzőművészek, akik a saját szórakozásukra ilyen vagy olyan művészi értékű alkotásokat állítottak elő. Lehettek olyanok amatőrök, akik nem a képzésre hivatott intézményekben sajátították el az ismereteket és a kutatási módszereket. Muszorgszkij sem volt „képzett” zeneszerző: hangszerelésre nem is vállalkozott, műveit zongora mellett írta. Bacsák Lajos – mezőgazdászként – nyugdíjas korában vált képzett csillagásszá, és alkotott maradandót. Akik a szükséges ismereteket megszerezték, a módszert elsajátították és a munkájuk során alkalmazzák, nem nevezhetők amatőrnek. Természetesen fordítva is igaz: az egyetemi képzés senkit sem predesztinál arra, hogy ne dilettáns módon végezzen kutatást. Erre is van példa.

Ha valaki nem sajátítja el a kutatási módszereket, nem ismeri a művészeti emlékeket és a rájuk vonatkozó irodalmat és tudásmennyiséget, következtetései hitelessége felettébb kétséges. Ez nem holmi kiközösítés, a tudományos munka kisajátítása a „beavatottak” részéről. A humán tudományok néhány területe különösen alkalmas arra, hogy azokkal ne szakemberek foglalkozzanak. Egy gondolatmenet, következtetéssor megértése nem jelenti azt, hogy akkor már a témával behatóan foglalkozni tudó szakemberré válunk. Azért, mert az ilyen témájú tanulmányok érthetőbbek, inkább el lehet gondolkozni róluk, mint egy matematikai

következtetésen, attól az olvasó még nem válik történész-szé. Gondoljunk csak arra: milyen lehet egy amatőr építész, híd- vagy felhőkarcoló-tervező tevékenysége, ha nem alkalmazza azokat a módszereket, törvényeket és szabályokat, amelyeket az építőmesterek a régmúltban a gyakorlatban sajátítottak el, a mérnökök az újkorban pedig megtanultak? Felfeküdne-e bárki egy „amatőr sebész” műtőasztalára egy egyszerű műtetre is? Történelmi, művészeti kérdésekkel sem lehet az ismeretek, módszerek, az emlékek és a rájuk vonatkozó irodalom ismerete nélkül foglalkozni. Mivel ezen a tudományzakokon nem szakadnak le a hidak, nem dűlnek össze a felhőkarcolók és a páciens sem hal meg: a felelősség látszólag megszűnik, szinte el is tűnik. Következéseik nemegyszer tudományos mezbe bújva tévesztik meg, vezetik tévútra a történelmünk iránt érdeklődőket, a különlegességekre, szenzációkra kíváncsi olvasókat.

A tudomány és áltudomány, az „akadémikus” kutatók és a dilettánsok ellentéte több szakterületen jelentkezik. Manapság különösen a Szent Korona történetével és értelmezésével kapcsolatban szaporodnak az olyan megállapítások, amelyek a korona tárgytörténetével, a koronázással foglalkozó történészeket, régészeket, művészettörténészeket a „Magyar Tudományos Akadémiához kötődő”-nek minősítik. A *konzervatív*, akadémikus festő, irodalmár hajdani fogalomtárából kölcsönzött jelző mára, a koronázási jelvényekkel – vagy akár más, kérdésekkel – foglalkozók által hangoztatott pejoratív minősítéssé vált: a maradi, elefántcsonttoronyba zárkózó szakemberek nem képesek haladni a korrallal, felismerni az új eredményeket. Ez az álláspont persze roppant kényelmes: el lehet tekinteni ugyanis mindattól az ismeretanyagtól, amelyet az adott témakörben leírtak, mindazoktól a módszerektől, amelyek egy vizsgálat során alkalmazhatók. El lehet tekinteni mindazoktól a tárgyi leletektől és a rájuk vonatkozó egyedi és általános következtetésektől, amelyek a „hivatalosak” nevéhez fűződnek.

Egy kézlegyintéssel lehet semmibe venni a Szent Korona tanulmányozásánál a régebbi vagy mai megállapításokat. A középkori zománcművészet fejlődését és megmaradt emlékeit, a kora és nagyközépkor művészettörténetét általában, és különösen a történeti, ikonográfiai, szertartásrendi, liturgiátörténeti, eszmetörténeti kérdéseket, valamint a rájuk vonatkozó könyvtárnyi feldolgozást. Vagy csak éppen azokat a megállapításokat és leleteket lehet – sajátos értelmezésben – felhasználni, amelyek így vagy úgy az ötletbe, elképzelésbe – megcsonkítva vagy rosszabb esetben meghamisítva – beilleszthetők. Ilyen módon gyakran még a tudományosság látszatát is kölcsönözni lehet egy cikknek. Ami ellentmond az elméletüknek, azzal nem törődnek. Közhely: minél többet tudunk, annál inkább érezzük tudásunk és ismereteink korlátait és viszonylagosságát. A koronáról író „amatőr kutatók” mindentől felmentve érzik magukat: írásaikra jellemző, hogy egyes kiragadott részleteket, esetenként akár hiteles és jó megfigyeléseket a végletekig eltúlozva, minden más körülmény figyelembevétele nélkül jutnak szélsőséges következtetésekre. Mára – elképesztő ötlet – a mondabeli Hunor fejére illesztgetik a Szent Koronát. A múlt tárgyainak és írott forrásainak ilyesfajta használata vészesen emlékeztet azokra a vulgármarxista eljárásokra, amelyek nemcsak a politika kapcarongyává akarták züllesztzeni a humán tudományok egy részét (a „történetírás” és a „valláskritika”), hanem amelyeknek a következménye volt például a hazai, gyapot- vagy citromtermesztés.

A következő részben azokat a következtetéseket foglalom össze, amelyek biztos kiindulópontnak tekinthetők a koronázási jelvények tárgytörténetében.

TÓTH ENDRE

(Folytatjuk)